

Уладзімір Някляеў

...усё ў сьвеце можна купіць,
ды ня ўсё купляецца...

Быкаўскі камень

Гутарка *Сяргея ШАПРАНА* з *Уладзімірам НЯКЛЯЕВЫМ*

“Дзіўную даў нам Бог краіну. Усё ў ёй нібыта ёсьць — у водах рыбы, у лясх зьвяры і птушкі, у гарадах і вёсках жыхары, якія самі сябе беларусамі называюць, а ладу беларускага, з якога само на сабе было б зразумела, на што ўсё тут і дзеля чаго, няма і няма. І спрадвеку ў тым нехта вінаваты — то рускія, то палякі, то жydы... Толькі ня мы самі, о, не! Дзесяць мільёнаў не вінаватых у тым, што жывуць у айчыне без Айчыны, на таямнічай зямлі з цьмянай, нібыта чужою, гісторыяй і замгленай, нібыта не сваёй, будучыняй.

Але былі і ёсьць людзі, якія жьлі і паміралі, адчуваючы сябе ў тым вінаватымі. За сябе і за ўсіх. Бо жьлі, каб жьла Айчына, былі, каб была будучыня. Якая, як вядома, пачынаецца з мінулага — але ня з цьмянага і з не замгленага. І не з чужога, а са свайго.

Менавіта на такіх людзях, на іх абрысах паціху-паціху распазнае сама ў сабе Беларусь. І, распазнаная ў сабе, распазнаецца ў сьвеце. Яна дадаецца імі да сьвету — і сьвет, не такі ўжо вялікі і ні на што, апроч людзей, не багаты, дадаецца імі: такімі людзьмі.

Да таго, што зрабіў для Беларусі, для гонару яе і славы Васіль Быкаў, нельга нічога дадаць, апроч бесьсьмяроцьця”.

Ул. Някляеў
 (“Народная воля”, 2003, 24 чэрвеня)

Уладзімір Някляеў згадзіўся на гутарку пра Васіля Быкава, папярэдзіўшы, што наўрад ці зможа сказаць нешта больш істотнае за тое, што напісаў у прыпавесці “Чмель і вандроўнік”. Я заўважыў на гэта, што ў прыпавесці, на-першае, толькі адзін эпізод з ягоных адносінаў з Васілём Уладзіміравічам. Па-другое, мне б хацелася калі не дакументальнай, дык блізкай да яе, праўды, а прыпавесць — літаратура мастацкая, вымысел... І тут мой суразмоўца перапыніў мяне:

— У ім, у вымысьле, і ўся праўда! Ну, няхай ня ўся, але ў мастацкай літаратуры, якой ня трэба прыкідвацца праўдзівай, праўды болей, чым у так званай літаратуры дакументальнай. Калі толькі апошня не насамрэч дакумент, прычым, не падрабляеца. Але найчасцей яна падрабляецца пад праўду. Я ўжо не кажу пра літаратуру мемуарную, дзе, за рэдкімі выключэннямі, пераважае мана. Якую, каб не гучала гэтак катэгарычна, можна назваць мемуарнай фантастыкай.

— **У тым ліку і ў кнізе мемуараў Васіля Быкава “Доўгая дарога дамоў”?**

— Я ж сказаў пра рэдкія выключэнні. Хоць праўда не абавязкова павінна падмяняцца няпраўдай, яна можа не дагаворвацца, прапускацца... Што заўважаецца месцамі і ў кнізе Быкава, які ведаў, што ўся праўда — доза сьмяртэльная. Ці ва ўсякім разе такая, якую ня кожны здольны вытрымаць.

— **Але ж Вы напісалі мемуары для кнігі ўспамінаў пра Васіля Уладзіміравіча...**

— Напісаў... Я не сьцьвярджаю, што мемуары нельга пісаць, а кажу толькі, што легітымнасьць любых мемуараў сумнеўная. У тым ліку і маіх, якія пісаў я, сутыкаючыся з раней нязнаёмымі праблемамі. Да прыкладу, з такой: што рабіць з негатывнымі быкаўскімі ацэнкамі нейкіх падзеяў, асобных людзей? Ці маю права перадаваць тое, чаго нельга ні пацьвердзіць, ні абвергнуць? І не наогул права, а права ў сітуацыі, калі Быкаў, нават на хвіліну ў гэтым сэнсе не памёршы, як быў, так і застаецца і ўдзельнікам, і сродкам палітычнай барацьбы?..

Пакруціў я тэкст і так, і гэтак — і змушаны быў рушыць з нявыкруткі шляхам папярэднікаў: нешта не дагаворваць, апускаць... Магу сказаць, што ў выніку выйшла.

— **Што?**

— Успаміны пра самога сябе з нагоды ўспамінаў пра Быкава. Я нават назву, ці жанравае вызначэньне такое хацеў успамінам даць, пасля перадумаў: і без таго відаць.

— **І як назвалі?**

— “Стрэмкі”. Бо, калі пісаў, намагаўся выцягнуць тое, што шчымяла. Каб пазбавіцца...

— **Удалося?**

— Не да рэшты. Я ж сказаў, пра што ў выніку напісалася... Таму скручваю успаміны да мінімуму, хоць, калі пачынаў, замах быў значна большы. Ды з большым — пазней, калі ўзнікне часавая прастора, каб азірнуцца і панараму ўбачыць, а ня толькі дэталі, фрагменты. І калі крыўды пройдуць, страсыці ўлягуцца.

“Стрэмкі”

З кнігі ўспамінаў Уладзіміра Някляева пра Васіля Быкава

”Анёла з Васіля Быкава ні ў сьне, ні на яе не намалюеш. Пры ўсім стараньні...

Змагары анёламі не бываюць. Зразумела, ён не нарадзіўся змагаром, але ягонае дарослае, мужчынскае жьцьцё як пачалося на вайне, так нібыта на вайне і скончы-

лася, даўшы яму нейкае паслабеньне толькі ў самыя апошнія гады. Звыклы да змаганьня, ён інакшага жывіцца і не ўяўляў — і ў інакшым жывіцці сябе самога нібы не знаходзіў. Тое, што большасці было ўперак, яму было ўздоўж... І наадварот.

Такі чалавек... Без якога не абыйсціся. У літаратуры, у гісторыі Беларусі, у лёсах людзей, якім выпала жыць з ім у адным часе.

Многія ня ведалі, як у тым часе жыць... І дапытваліся ў Быкава, як?.. Прагнучы займець у ім адразу і гуру, каб навучыў, і суддзю, каб рассудзіў, і прарока, які б наперад сказаў, і правадыра, які б павёў наперад. Якраз гэта пад канец жывіцца Быкава найбольш стаміла. Ён сам сабе быў за дарадцу — і ня жыў так, як ня мог і ня ўмеў, а так жыў, як умеў і мог. Намагаючыся супадаць с сумленьнем.

Праз гэта і несупадзенні Быкава з многімі... І нават з тымі, хто шукаў у яго падтрымкі, чакаў ад яго праўды, ісціны, а сам выкручваўся, каб жыць, як ня ўмеў, і намагаўся жыць, як ня мог.

З ліку апошніх я і сябе цалкам не выключаю.

Нашыя адносіны вызначала, бадай, узаемная зацікаўленасць. Прастора, якая падзяляла нас, то сыскалася, то пашыралася, але не рвалася. Як для мяне жывіцца ягонае не было староннім, так і яму было не абьякава, што я пішу, што раблю, як жыў. Гэта я і сам адчуваў, і ён даваў мне пра тое знаць.

Можна згадаць, як ён даваў знаць пра тое неспадзяваным клопатам, спагадай, словамі і жэстамі падтрымкі. Але ўсё яно — звычайнае, што водзіцца паміж нармальнымі людзьмі. З чаго нічога не вынікае. Ну, быццам бы...

Стрэмкі глыбей”.

— **Ці можна сказаць, што вашы адносіны з Васілём Быкавым былі нейкімі асаблівымі, незвычайнымі?.. Не такімі, як з іншымі літаратарамі?**

— Сказаць зараз можна што заўгодна — Васіль Уладзіміравіч не запырэчыць.

— **І ўсё ж?..**

— Доўгі час у адносінах да Быкава я наогул, як кажуць, роўна дыхаў. А тым больш ён, знакаміты ўжо літаратар, у адносінах да мяне. Дый старэйшы ён за мяне быў. Як адзін з франтавых паэтаў напісаў: старэйшы на Айчынную вайну.

Нейкая асабістая ўзаемазацікаўленасць узнікла пасля таго, як ён пераехаў з Гародні ў Менск. Але і яна ў адносіны, якія пачалі збліжацца, ператварылася толькі тады, калі я пасяліўся на вуліцы Заслаўскай, і мы сталі суседзямі. Гэта было ўжо на пераходзе з васьмідзясятых гадоў у дзевяностыя. Зразумела, мінулага стагоддзя.

Тады ж побач з Быкавым на вуліцы Танкавай яшчэ і Аляксей Дудараў кватэру займеў, але адразу мяняць яе пачаў, даводзячы, што мы на касцыях чалавечых жывём: у вайну там габрэйскае гета было. Ён так мазгі загрузіў, што ні я, ні хатнія мае ўночы спаць не маглі: усё, здавалася, пад домам чарапы грукаюць — і ўздрыгвае дом, хістаецца. А калі мы ўрэшце зьехалі, пайшла ад падмурка па сыяне дома трэшчына, зусім рэальная...

Я ўжо ня ведаў, што думаць. Васіля Уладзіміравіча ўгаворваў з Танкавай пераехаць. Ён не паверыў, што я ўсур’ёз. Ведаючы, што мы з Дударавым сябруем, і ўвогуле добра да яго ставячыся, знаходліва буркнуў, што ўсё *гэта гэта* — нейкая дудараўшчына.

З быкаўскім домам ня сталася нічога. Але праз нейкі час, калі я ў доме тым быў, Васіль Уладзіміравіч нібы між іншым пракінуў, што магу спакойна сядзець, не баючыся ў пекла праваліцца — дом збудаваны па-за тэрыторыяй былога гета. Некуды ўсё ж схадзіў і дазнаўся, а казаў — дудараўшчына.

Ён звык усё ўдакладняць сам. Бо ведаў: калі прыняць нешта на веру, не ўдакладняючы, дык часам здараецца так, што ад нерэальных падзеяў зьяўляюцца рэальныя трэшчыны.

— **Не маглі б сказаць, якія канкрэтныя?**

— Розныя.

Са “Стрэмак”

“Пазіцыю сваю перад прэзідэнцкімі выбарамі (2001 году. — С.Ш.) Саюз беларускіх пісьменьнікаў ніяк не выказаў.

Васіль Уладзіміравіч прыехаў праз некалькі дзён. Прачытаў у газеце маё выступленьне на зьездзе (XIII зьезд Саюза пісьменьнікаў. — С.Ш.), пазваніў... Спаткаліся ў яго дома на Танкавай.

Я раздражнёны быў, злаваў на ўсё і на ўсіх, найперш на сябе... Што недакладна наводзіўся, ня так і ня тое казаў. Стан гэты ўва мне доўжыўся, таму, калі Быкаў спытаўся, на што было ехаць на зьезд, ня маючы аніякіх шансаў што-небудзь на ім зрабіць, я перапытаў: ці ня думае ён, што я прыехаў, каб зноў абірацца ў старшынні?.. І хоць ён адказаў, што так ня думае (тэлефонаграмай Быкаў падтрымаў на зьездзе Вольгу Іпатаву), я завёўся на ўжо згаданую размову пра сваё жьыцьцё ў літаратурных начальніках, распавёўшы напрыканцы гісторыю з шьльдамі — як метафару таго жьыцьця.

Калі я стаў старшынёй Саюза пісьменьнікаў, застаючыся галоўным рэдактарам часопіса “Крыніца” і газеты “Літаратура і мастацтва”, спачатку садралі шьльду над уваходам у рэдакцыю часопіса. Гэта ж трэба было ўночы ўстаць, перціся па горадзе, нібы зуб табе баліць, з ломікам — рукамі цьвікі з каменнай сыяны ня вырваць. Можна было б падумаць, што зрабілі гэта бамжы, п’янтосы, каб на пляшку займець, шьльда была бронзавая, але неўзабаве садралі шьльду і на ўваходзе ў рэдакцыю газеты. Тая ня бронзавая была і не адна вісела, разам з шьльдамі іншых рэдакцыяў, дык іх дэманстратыўна пакінулі... Значыць, не п’янтосы, тады хто? Не Лукашэнка ж Замяталіна з ломікам наслаў?.. І ўрэшце шьльду з дзьвярэй майго кабінету ў Саюзе пісьменьнікаў прынародна садраў адзін народны паэт, так што я, мусібыць, чэмпіён Саюза па садраных шьльдах.

Ня даўшы веры, што народныя паэты ходзяць па начах з ломікамі, Быкаў сказаў, што наколькі гэта сьмешна, настолькі ж сумна, і далей спытаў: а чаго я чакаў, заняўшы ў самым цэнтры гораду адразу тры кабінеты, якія здаўна былі пісьменьніцкімі кармушкамі?.. Такого не здаралася ў гісторыі беларускай літаратуры і найбольш актыўных літаратараў павялі са мной справядлівую барацьбу.

Пра барацьбу за кабінеты ён нібы і не ўсур’ёз пракінуў, паджартоўваючы — і нельга сказаць, каб да мяне не даходзілі жарты, ці я крыўдаваў на сяброўскія кліны. Нават тады, калі, як у дадзеным выпадку, яны былі справядлівымі, як пісьменьніцкая барацьба. Але тут нешта сталася, мяне нібыта заклініла. Можна, ад нерваў, стомленасьці, дык алкаголю, ад якога ў замежжы адвык. Як бы там ні было, я адказаў раздражнёна, што ў такім разе і ўсё астатняе справядліва. У тым ліку тое, што ён, паабяцаўшы прыехаць на зьезд, пакінуў мяне на ім аднаго. Паслухаўшы Барадуліна з Шэрманам, не прыехаў. Паслухаўшы Законьнікава, даслаў на зьезд тэлефонаграму ў падтрымку Іпатавай. Я ня супраць Іпатавай, сам быў за яе, каб правіць баль у Саюзе ня стала нікчэмнасьць. Але ці ведае ён, што Законьнікава падгаварыў на гэта віцэ-прэм’ер Дзямчук, якому даручана было курыраваць пісьменьніцкі зьезд, а куратарам Дзямчука ў прэзідэнцкай адміністрацыі зьяўляецца Замяталін, які ня мог папярэдне не дакласьціся Лукашэнку, — дык падумайце, Васіль Уладзіміравіч, як вас разам з Законьнікавым скарысталі, і чыё вы ўрэшце праз ланцужок выканалі даручэньне?..

Быкаў выслухаў мяне спакойна і, як мне, ускіпеламу, здалося, нават абьякава. Падняўся і сказаў, што не выконваў аніякіх даручэньняў, а зрабіў толькі тое, пра што яго напросілі людзі, якім ён цалкам давярае. Калі ня ім, дык каму тады давяраць?..

Яно было так, і я разумеў, што яно так, але нечым разуменьне засыцілася, і тое, што Быкаў падняўся, я ўспрыняў, як намёк гаспадара, што госьцю за парог пара — і Васіль Уладзіміравіч ня стаў затрымліваць...”.

— *Праз што ўзнікалі трэшчыны?.. Праз вас саміх? Праз некага?.. Якую ролю ў вашых узаемаадносінах з Васілём Уладзіміравічам сыгралі трэція асобы?*

— Ва ўсім, што б з ім ні адбывалася, чалавек вінаваты найперш сам. Гэта я ведаю даўно — і цяпер ужо назаўсёды. Але і трэція, як ты кажаш, асобы могуць пастарацца. Прычым, іншым разам такое прыдумаць, да чаго сам да скону б не дадумаўся.

— *Напрыклад?.. А то з самага пачатку нешта вы ўсё не дагаворваеце.*

— Ды яно па часе трухой па кутах выглядае, мышамі нагрызенай... Ну, да прыкладу, у двары паміж нашымі дамамі лазыня была, неяк мы каля яе спаткаліся. Выпадкова, я ўжо там ня жыў. І Быкаў пахмурна спытаў, чаму я ў тую лазыню не хаджу?..

— *Васіль Уладзіміравіч у яе хадзіў?*

— Не. Таму і здзівіла мяне пытаньне... Пазьней, калі мы абодва ўжо за мяжой былі, высветлілася, што адзін з нашых агульных знаёмых прыдумаў, нібы я кожны чацьвер мыюся ў лазыні з прэзідэнтам. Пра што знаёмы сам ад мяне чуў. Значыць, ня плётка...

Я сапраўды па чацьвяргах хадзіў у лазыню з прэзідэнтам, але ж ня з гэтым. Ці ня з тым, як тут сказаць... З дзясяткам сяброў мы стварылі клуб аматараў пары — і выбралі прэзідэнта клуба. Так што прэзідэнт у лазыні, у якую я хадзіў, быў. Толькі знаёмы палічыў за лішнія ўдакладніць, які...

Здавалася б, драбязя. Прычым, такая, што і на трэшчыну не падобная. Так, трэшчынка... Але давялося затынкоўваць — і нямала цэменту пайшло.

— *Цікавы ў вас агульны знаёмы...*

— Думаю, як ва ўсіх. І ў цябе такі быць павінен, хіба толькі ты пра тое пакуль ня ведаеш.

— *А калі пачалося вашае знаёмства з Васілём Уладзіміравічам? І з чаго?*

— Пад сярэдзіну 70-х мінулага стагоддзя — і з узаемнага непрыняцця. З яшчэ некалькімі паэтамі быў я ў Гародні, чытаў вершы — і Быкаву не спадабаўся. Занадта эпатажны. Тады ў нас наогул кепска ўспрымалася сцэнічная, кідкая манера чытаньня, у чым я, бадай, быў пачынальнікам. А то мармыталі, гундзелі нешта сабе пад нос... Карацей, акыны, якія забыліся на дваццатыя бурапенныя гады.

А Быкаў ня глянуўся мне ў прэзідыуме пісьменьніцкага зьезду. Сядзеў і ўсё разглядваў, што ж там у скураной папцы, якую выдалі яму, як дэлегату. Пасьля стаў разглядваць саму папку — і ўсё так доўга, задуменна, засяроджана... Здавалася, нібы толькі ў Менску ён і займеў такое, у Гародні ня бачыў ніколі. І цяпер страшэнна задаволены, што выдалі яму такую папку з такім начыньнем — ды яшчэ пасадзілі ў прэзідыум...

Гэта пасьля ўжо я зразумеў, што ўсё, што адбывалася на зьездзе, было яму, па меншай меры, нецікава, і неяк трэба было заняць час. А, можа, ці ў папцы той, ці ў тым прэзідыуме нешта яму і падабалася, бо быў ён тады хоць і праблемным для цэнзуры, але беларускім савецкім, а не якім-небудзь іншым, пісьменьнікам. Што ніяк не зьніжае, а толькі падвышае ягоныя заслугі ва ўсім, што ён, насуперак савецкасыці ў сабе, зрабіў. Найвялікшыя чалавечыя перамогі здараюцца не ў грымотах вайны над ворагам, а ў мірнай цішы над самім сабой...

Быкаў і там, і там перамог.

Сам жа я на тым зьездзе нават папкі ня меў. Так што невядома, як бы, калі б меў, на яе глядзеў. Быў я не дэлегат, ня сябар Саюзу пісьменьнікаў — запрошаны малады паэт, студэнт на галёрцы.

— *А я быў тым журналістам, які ўзяў інтэрв'ю ў Васіля Быкава, калі вы сталі ўжо старшынёй Саюзу пісьменьнікаў. Было гэта перад самым ягоным ад'ездам у Фінляндыю — і выказваўся ён даволі рэзка. Магу прызнацца, што адразу казалася нават больш, але, калі я даў Васілю Уладзіміравічу інтэрв'ю на вычытку, ён амаль усё выкрэсьліў...*

— Хапіла таго, што засталася...

— *І патлумачыў, што сказаў гэта ў псіхалагічным напружанні перад невядо-*

май дарогай, у эмацыянальным запале, і што яно несправядліва, бо чалавек вы не прапашчы.

— Што значыць не прапашчы?.. Ён хіба так і сказаў?

— *Не даслоўна, але прыкладна так. І тым ня менш...*

— Вось іменна “тым ня менш”. Ня ў тым сэнсе, што Быкаў мог бы і ўсё астатняе выкрэсьліць, ці наогул нічога не казаць, а ў сэнсе тым, што гэта адразу стала публічнай праўдай. Каб нехта іншы сказаў, дык мала хто і што кажа... А калі сказаў Быкаў, значыць, праўда.

Феномен Быкава — найперш феномен праўды. У гэтым з ім ніхто ня можа раўняцца, грамадства нікому ня верыла так, як яму. І мне таксама прыйшлося паверыць.

— *Выбачайце, у што паверыць?.. У тое, што, як сказаў у тым інтэрв’ю Васіль Уладзіміравіч, — вы любімы пісьменьнік прэзідэнта?*

— Ды не... У тое паверыць, што за гэтым. Што менавіта так, а не інакш, выглядае ўсё, што я раблю, у вачах людзей, якіх паважаю. Дык нашто яно мне?.. І ўсё я зламаў, перайначыў. Не выключна, канешне, з-за быкаўскага інтэрв’ю, — і ўсё ж...

Між іншым, многія з тых, хто ківаў мне некалі на мае гульні з уладай, сёння вінавацяць мяне ў адваротным: у тым, што я тыя гульні кінуў. Ну, зыходзячы з таго, што я быў адзіным (апроч Быкава, які ад усялякіх стасункаў з уладай адмаўляўся) літаратарам, якога насэмрач ва ўладзе слухалі і які мог рэальна на нешта ўплываць. Прынамсі, на прыняцце рашэнняў, якія тычыліся культуры, адукацыі — і лепш, маўляў, дзеля гэтага было б ня ўсё зламаць, а ўсё стрываць. Можа быць... Ды не з маім характарам. Не хапіла мне трываньня на тое, каб і з уладнымі хлопцамі гуляцца, і са сваімі тузацца.

Ніводнага разу, як ні ўскладнілася тым самым маё жыццё, аб прынятым рашэнні парваць з усімі я не пашкадаваў...

Са “Стрэмак”

“На кангрэсе (Міжнародны кангрэс па праблемах усходняй Еўропы, Тампэрэ, Фінляндыя, 2000 год. — С.Ш.), дзе была процьма рознага народу, абмяркоўваліся даследваньні па ўсіх гуманітарных пытаннях. Іншым разам зусім нечаканья: “Застольныя прамовы Сталіна”. Слухаць, што там казаў на падпітку Сталін, Васіль Уладзіміравіч не захачеў, прапанаваўшы схадзіць на дыскусію па праблемах сучаснай эміграцыі.

Дыскусія тычылася найперш эміграцыі рускай, так званай чацьвёртай хвалі. Якая ўжо не зьяўляецца незваротнай, і ў тым найістотнае яе адрозьненне ад трох хваляў папярэдніх. І хоць фізічна эмігранты вяртаюцца зараз не пад расстрэл, псіхалагічна яны, як заўважыў адзін з выступаўцаў, усё адно падпадаюць пад расстрэльны артыкул. Расія і без жалезнай заслоны застаецца закрытай, ня здольнай да інтэграцыі, прасторай. Яна не прымае ніякага зьнешняга вопыту, адчуваючы ўсё, што мае адносіны да замежнага. У прыклад прыводзілася гісторыя з вяртаньнем на радзіму Аляксандра Салжэніцына, якому, каб застацца прарокам і героем, ні ў якім разе ня трэба было вяртацца...

Мы ў дыскусію ня лезьлі, слухалі, але тут я ня вытрываў: “Як гэта ня трэба было?.. Калі вярнуўся, значыць, было трэба! Вы хоць уяўляеце, што такое эміграцыя без надзеі на вяртаньне?..”

Убачыўшы, што я ўзьнерваваўся, Быкаў нахіліўся да мяне: “Яны ўсё за ўсіх ведаюць... Пойдзем...”

Пайшлі прагуляцца па Тампэрэ. Горад паміж двума велізарнымі азёрамі, рака, стары млын — прыгожа... І пасярод гэтай замежнай прыгажосьці Васіль Уладзіміравіч, нібы ў працяг дыскусіі пра эміграцыю, спытаўся, якая ўсё ж з усіх прычынаў, па якіх зьехаў я за мяжу, была настолькі ваяжскай, што змусіла да такога кроку? “Тут жа ў нечым, — сказаў ён, — адчай...”

Здалося, ён і мяне, і трохі сябе шкадуе... У Германіі, як пасья і ў Чэхіі, было яму ня надта ўтульна.

Мы стаялі на мосьце, вада шумела над намі... І ў шум вады я стаў расказаць, як яно было, і як паасобку ўсё выглядала драбязой, а, склаўшыся ў адно, сталася прычынай. І я назваў яе ў паэме “Паланэз”, напісанай у Варшаве. Лірычная герайна паэмы не разумее, чаму лірычны герой пакінуў радзіму, дапытваецца: “Скажы, скажы, дзеля чаго зрабіў ты гэта?..”, — і той адказвае: “Найперш, каб зратаваць паэта”. Для мяне гэта і прычына больш чым дастатковая, і адказ вьчарпальны, да якога нічога ня трэба прыплятаць. Ды тое для мяне, а для астатніх... “Вось для вас, — і спытаў, — гэтага дастаткова?” — і ён, гледзячы ў ваду, кінуў...

Я так разумеў, што дастаткова”.

— Можна сказаць, што вы лічыце Васіля Быкава адным з тых, хто, зусім таго не жадваючы, змусіў вас да ад’езду за мяжу? І бачыце яго сярод вінаватых у гэтым?

— Так ні ў якім разе нельга сказаць — і ўсё ж на той час яно было так. Ці так выглядала... Толькі без аніякіх вінаватых, а тым больш без вінаватага Быкава. Яму я, пазбыўшыся ўсялякіх крыўдаў, удзячны.

Гэта адно.

Другое... Магчыма, ён быў адзіным, ці адным з нямногіх, хто ў той сітуацыі мяне разумеў. Інакш з чаго б гэта ён, чалавек, які проста так і слоўца не пракідваў, гэтак дзіўна (як здалося і мне, і Сяргею Законнікаву, які быў сьведкам нашай размовы) перагаварыў са мной пры сустрэчы ў Берліне? Калі на пытаньне пра тое, навошта вы, Васіль Уладзіміравіч, ад’язджаючы ў замежжа, публічна мяне “прыклалі”, адказаў: каб табе паспрыяць. І ня стаў тлумачыць, што ён мае на ўвазе, ведаючы, што і для чаго сказаў і зрабіў. І ў гэтым, апроч усяго астатняга, яшчэ і сапраўдныя мужчынскія адносіны.

— Што па маіх назіраннях — зьява нячастая ў асяродку пісьменьнікаў...

— Як і ў асяродку журналістаў, і ў любым іншым. Дарэчы, я аднойчы механічную памылку ў слове *асяродак* зрабіў, літара *м* пасья літары *с* надрукавалася, яны побач на клавіятуры... Цікавае выйшла слоўца. Пахкае.

Васіль Быкаў быў ня толькі літаратурным, але і бясспрэчным маральным аўтарытэтам. А пісьменьнік, у якім на такім узроўні спалучаюцца талент і мараль, і ёсьць сапраўдны пісьменьнік. Вялікі, геніяльны — гэта ўжо як каму...

Нельга, ды і няправільна было б сьцьвярджаць, што, скажам, Іван Мележ, Іван Чыгрынаў, Іван Пташнікаў ці Іван Шамякін... во колькі Іванаў і яшчэ Іваны ёсьць — ва ўсім горшыя за Васіля Быкава літаратары. Пташнікаў вунь які ў мове... Але сапраўдны — Быкаў. І найперш праз мараль, якой з усіх сілаў і да самага канца стараўся адпавядаць ён жыцьцём, лёсам. Нездарама, як тытан, які намагаўся крочыць шляхам маралі, яго цікавіў Талстой, пра якога ён нярэдка заговорваў.

Нежк у замежжы, калі ўжо разам там былі, патрапілі мы на канферэнцыю, дзе вялася дыскусія пра ўплыў, які аказалі на сусьветную культуру Талстой і Дастаеўскі. Параўнаўчая такая дыскусія... Кумір на Захадзе — Дастаеўскі, і ўсе там былі, так бы мовіць, за яго. А Быкаў, не ўважаючы, што Фёдар Міхайлавіч наш зямляк, выступіў за Льва Мікалаевіча. Сказаўшы, калі коратка, што Дастаеўскі — геній дысгарманічнага сьвету, а Талстой — сьвету гармоніі. Да чаго сьвет не дарос і, як падобна па тым, што прамаўлялася ў дыскусіі, не дарасьце. Тады, выходзіць, і Талстой дарма стараўся, і Дастаеўскі разам з ім.

На дыскусіі панавала глыбакадумная пустата, эстэцкі сьцеб заняў месца маралі пры яе адсутнасці, чаго Быкаў не трываў. Я дык звык не зважаць на такое, таму спытаў пасья жартам: Васіль Уладзіміравіч, калі тытаны дарма стараліся, што ж нам рабіць?.. І ён адказаў нібыта і жартам, і ўсур’ёз, што хай ня гэтак, як Талстому з Дастаеўскім, але і нам застаецца толькі дарма старацца.

— *Няўжо Васіль Уладзіміравіч сапраўды думаў, што ўсё жыццё, займаючыся літаратурай, займаўся дарэмнай справай?*

— У таго, хто сапраўды так думае, узьнікаюць праблемы ня з тым, чым ён у жыцці займаецца, а з самім жыццём. А Быкаў выжыў на вайне, і я ня чуў, каб ён казаў, што тым, хто ня выжыў, пашчасыціла болей.

Адчуваньне марнасьці таго, што стала заняткам жыцця — нармальныя рэфлексіі нармальнага чалавека. І чым буйнейшы маштаб асобы, і чым больш зроблена, тым болей рэфлексіяў. Я б здзівіўся, калі б у Быкаве іх не было. Іх не магло ня быць, бо ён надта сур'ёзна ставіўся да літаратуры.

— *Вы неяк казалі мне, што ў Васіля Уладзіміравіча ўзьніклі думкі пра літаратуру як пра занятак грахоўны...*

— Не зусім так. Дакладней будзе сказаць: ён узважваў гэтыя думкі, якія ўзьніклі ў іншых, пра што я і ва ўспамінах згадаў.

— *А нельга ў дадзеным выпадку паўтарыцца?.. Каб зразумець, што можна азначаць для атэіста, якім паўстае Васіль Быкаў у ваішай прытавесьці “Чмель і вандроўнік”, грэх?*

— Думаю, што для такога атэіста, якім быў Быкаў, грэх — тое самае, што і для верніка. Толькі без царквы, а найперш — без папоўшчыны.

А ва ўспамінах згадаў я вось што.

Некалі я стаў сьведкам размовы Васіля Быкава з Віктарам Астаф'евым. Астаф'еў, бліскучы рускі літаратар, казаў, што пісьменьнік стварае ілюзіі, міражы, падманы, падаючы іх, як рэальнасьць, і знаходзяцца людзі, мноства людзей, якія ў тыя ілюзіі, як у рэальнасьць, вераць, жывуць у іх — і гінуць пад руінамі, калі ілюзіі разбураюцца. Нібы насампраўдзе з нерэальнага ўзьнікае штосьці рэальнае...

— *Гэтак, як з нерэальнасьці ўзьнікаюць рэальныя трычынны ў сьценах дому?..*

— Накшталт таго... А пісьменьнік стварае новыя казкі для новых вернікаў, і ў гэтым ягоным занятку ілюзіяніста — грэх. Ну, калі я правільна зразумеў Астаф'ева... Ён, праўда, дадаў, што грэх яшчэ ў тым, што за кошт ілюзіяў гэтых пісьменьнік і жыве.

Тут адзін момант ёсьць: размова адбывалася, калі абрушваўся Савецкі Саюз, а разам з ім і ўсім, што мелася ў Савецкім Саюзе кепскага і добрага, рыпелі, ламаліся і падалі ў тартарары фенаменальныя, якіх ніколі ў гісторыі раней не было і ніколі ўжо ня будзе, літаратурныя падмосткі даўжынёй у адзінаццаць тысячаў вёрст — ад сахалінскіх астрогаў да Брэсцкай крэпасці. Страта такой сцэны і такой залы перажывалася няпроста, і многія літаратары разломваліся і абрушваліся разам з падмосткамі. Я не кажу пра Астаф'ева, які пад канец жыцця напісаў ці не найлепшыя свае раманы, але адчуваньне катастрофы, нават апакаліпсісу прысутнічала і ў ім — праз гэтае адчуваньне раманы ягоныя і напісаліся.

Астаф'еў і Быкаў, хоць і кожны па-свойму, але ў нечым падобна ўспрымалі Савецкі Саюз, які для Віктара Пятровіча быў калі не адной Расіяй, дык найперш Расіяй, за якую балела ягоная душа. А Васіль Уладзіміравіч казаў, што пра Савецкі Саюз можна было думаць, як пра сваю краіну, але немагчыма было адчуваць яго, як сваю зямлю.

Што ж да граху пісьменьніцтва, дык тады Быкаў аспрэчваў Астаф'ева, і толькі гадоў праз дзесяць, калі Віктара Пятровіча ўжо ня стала, Васіль Уладзіміравіч, вярнуўшыся да той размовы, з Астаф'евым згадзіўся. Патрактаваўшы ягоныя развагі як марнасьць намаганьняў літаратуры пераўтварыць, перайначыць сьвет, каб ён стаў лепшым за той, які ёсьць. Што азначае: стаў такім, якім лепшым ён ці Астаф'еву, ці яшчэ некаму ўяўляецца. І немагчыма давесьці, што лепшы сьвет — во гэтакі, калі некаму ўяўляецца, што найлепшы — во такі.

Здавалася б, казаў Быкаў, гэта зусім простыя рэчы... Аднак настолькі простыя, што нават Талстой да іх прыйшоў толькі пад канец жыцця. Праз што і сышоў з Яснай Паляны. З літаратурных падмосткаў.

— *Талстога і ад царквы ці не за тое адлучылі, што ён хацеў удасканаліць свят, недасканала створаны Ёсвьишнім...*

— Можна разважыць і так. Быкаў у той дыскусіі, дзе шмат казалася пра Талстога і царкву, Талстога і Бога, заўважыў яшчэ, што Бог для Талстога ў апошнія гады жыцця, як некалі для Ніцшэ, памёр. Меркаваньне спрэчнае, і тым ня менш...

— *Васіль Уладзіміравіч насамрэч, як вы пішаце ў прыватэстах, адмовіўся спавядацца і не хацеў бачыць папа?*

— Такія рэчы не выдумляюцца. У раковым корпусе малельня ёсьць, яго туды ўсяляк цягнулі, а ён — ніяк. Гэта па сьмерці ўжо рабілі так, як блізкія паміж сабой дамаўляліся, аніякіх заветаў Быкаў не пакідаў. Апроч, хіба, аднаго...

— *Якога?..*

— Дый не завет гэты, а недакладна выказаўся... Жаданьне, якое шмат каго здзівіла: мець на сваёй магіле камень з Фінляндыі.

— *Прызнаюся, гэтае жаданьне Васіля Уладзіміравіча і мне здалося даволі дзіўным... Чаму не з Вушачыны, ня з Віцебчыны? Наогул не з Беларусі?*

— Во пра што, як толькі дазналіся, і пачалі ўсе пытацца... Найперш землякі, Рыгор Барадулін... І пытаньне слушнае, Барадуліна я разумею. Сам бы на ягоным месцы пра тое самае спытаўся.

— *Дык чаму?..*

— Каб я ведаў...

Неяк былі мы з Васілём Уладзіміравічам на Маскоўскіх могілках. Ехалі паўз іх на машыне і спыніліся. Прыйшлі да Уладзіміра Караткевіча. Пастаялі, паўспаміналі, потым пахадзілі каля іншых магілаў... І Быкаў сказаў, што сярод усіх надмагілляў — усё ж найлепшае ў Караткевіча. Проста камень.

Ты бываў калі-небудзь у пратэстанцкіх храмах? Якія нават храмамі назваць нельга — такая ў іх, як і наогул у пратэстантызме, прастата. У самым цэнтры Хельсінкі пратэстанцкая царква — ледзьве не звычайная пячора. Ніша ў скале, у якой адзін ты і адзін Бог. І ніхто, і нічога вам не замінае. І на пратэстанцкіх могілках тое самае... Калі ўлічыць, што Быкаву ў жыцці заўсёды хапала самага простага, дык, можа, у тым і адказ на пытаньне: чаму?.. Якраз праз гэтую гранічную — і па сьмерці — прастасць. Але да рэшты я ўсяго не асэнсаваў. Так што насампраўдзе ня ведаю...

Са “Стрэмак”

“Мяне падвезлі да пяціпавярховага дома з кавярняй унізе, на другім паверсе якога і жылі з лета 1998 да зімы 1999 Васіль Уладзіміравіч з Ірынай Міхайлаўнай... За домам — марскі заліў. Пабярэжжа... Лес, скалы, камяні...

Адзін камень адсюль з дапамогай сяброў маёй дачкі я потым прывязу на быкаўскае лецішча... А якраз сёньня, 11 сакавіка 2004 году, калі пішуцца гэтыя радкі ўспамінаў, выбраны ў Вуасары (ускраек Хельсінкі, дзе жылі Быкавы. — С.Ш.) яшчэ адзін камень — цяпер ужо на магілу Васіля Быкава.

У гісторыі літаратуры бывала ўсялякае. Перазахоўваўся, як у выпадку з Адамам Міцкевічам, астанкі якога так і не давезлі да роднай наваградскай зямлі, прах геніяў, перавозіліся надмагіллямі... Але такога, каб нехта, на роднай зямлі паміраючы, пажадаў мець на магіле камень з чужыны, — не было. Я ва ўсякім разе такіх выпадкаў ня ведаю.

Звыкла разважваючы, такое не зразумець. Гэта з метафізічнай сферы. Пра што яшчэ думаць і думаць. І гэты дадатковы доказ таго, які глыбінны, няпросты Васіль Быкаў у сваёй нібыта прастаце.

Што ж да самога каменю, дык выбралі мы з фінамі гранітны валун шынляёвага, салдацкага, як бы незаўважнага колеру са сьветлымі прожылкамі — спляценьнямі каранёў, шляхоў, лёсу.

Паклаўшы руку на камень, я адчуў, што ён быкаўскі... Стаяў і думаў: можа, няма ўжо на зямлі аніякіх чужынаў, а мы гэтага не заўважылі, не асэнсавалі?.. Але ўсё адно ёсць тое, што, як у Якуба Коласа, мой родны кут... І могуць быць яшчэ і куточки... Хоць адзін, які мілы...

Не было па ад'ездзе Быкава з Хельсінкі ніводнай гаворкі, у якой Васіль Уладзіміравіч ня згадваў бы Фінляндыю, Вуасары, не перадаваў бы наклёны нашым агульным фінскім сябрам. Ён помніў дабро і добрых людзей, ціха сказаўшы аднойчы, што фінскія паўтары гады — самы спакойны і шчаслівы час у ягоным жыцці.

Празыўшы ў Фінляндыі чатыры гады, магу сьцьвярджаць, што ў тым, што называецца менталітэтам, беларусы ня меней, калі ня болей, падобныя з фінамі, чым з палякамі ці рускімі. Абумовілася гэта і амаль аднолькавым побытам з бульбай ды лёнам, і блізкасцю традыцыяў, народнай культуры: Купальле і па сёння ў Фінляндыі — дзяржаўнае свята. Гэтак падобныя народы ня могуць не зацікавіцца адзін адным, не знайсціся ў сьвеце, і я перакананы, што так яно ўрэшце і будзе.

Можа, быкаўскі камень — падмурак пад тую будучыню? Не праз тое ж, што паўтары гады спакойна і шчасліва пражыў у Фінляндыі, Быкаў пажыдаў мець камень адтуль на сваёй магіле?.. І наўрад ці нехта ўзяўся б, нібы ў нас сваіх камянёў не стае, перацягваць з Фінляндыі ў Беларусь дзьве з паловай тоны граніту, каб не глыбінная метафара, закладзеная ў гэтай дзеі, у апошнім быкаўскім жаданні.

Ёсць яшчэ адзін факт быкаўскай біяграфіі, які міжволі звязваецца з быкаўскім жаданнем мець на магіле камень з дальніх зямель. Гэта брацкая магіла ў далёкіх краях, у якой даўно пахаваны лейтэнант Быкаў В. У."

— Па маім адчуваньні, гісторыя з каменем — літаратурны сюжэт. Як быкаўская прыпавесць, легенда...

— Дык мы і маем справу з літаратарам. І ўжо, бадай, з легендай. Толькі камень рэальны, сапраўдны. Як і ўсё ў Быкава.

— І больш Васіль Уладзіміравіч ні ў чым не распарадзіўся?.. Якім чынам і дзе яго пахаваць?

— Не. Па-мойму, гэта яму бяз розніцы было, у пасьмяроўцы за сябе ён ужо не адказваў. А тым больш за іншых. Хто пасля вырашаў, дзе яго адпяваць, з якім сьвятаром...

— Хто вырашыў, дарэчы, што не які-небудзь, а ўніяцкі сьвятар служыць павінен?

— Здаецца, Барадулін сьвятара ўніяцкага паклікаў. Ці само яно нежак вырашылася, бо які яшчэ сьвятар быць павінен?.. Калі Васілю Уладзіміравічу ўсё адно было, які — дык тады ўжо свой, беларускі. Ён і адпяў яго ў Доме літаратара. Хоць я асабіста быў за тое, каб дома адпялялі.

— Чаму?

— Таму што, хто б цяпер і што б ні казаў, Быкаў з Чэхіі дамоў паміраць прыехаў. Дамоў — у Беларусь, і дамоў — у свой дом. Але ж кажуць: калі мастак да старасьці дажывае і ў сваім ложку памірае — гэта ўжо не легенда. Вось ён і не памёр у сваім ложку. Ня выйшла. Дык хоць бы адпялялі дома.

— Паміраючы атэістам, Васіль Быкаў, як вынікае з вашай прыпавесці, усё ж стытаў пра Бога. Што стаяла за гэтым пытаньнем, як вы думаеце?.. Звычайны страх сьмерці, ці нешта яшчэ?

— Наўпрост пра Бога не пытаўся ён нічога. Ды і ў каго пытацца — што я пра Бога ведаю? Толькі тое, што Ён ёсць? А для кагосьці няма — і канец размове.

У Быкаве да апошніх імгненьняў не спынялася напружаная духоўная работа. Гэта, між іншым, відаць і па фотаздымку за некалькі дзён да сьмерці, які ты мне даў. Спачатку я палохаўся яго — такі на ім Быкаў пранізьлівы. Пасля прывык, паставіў на пісьмовы стол. Гледзячы на яго, і прыпавесць пісаў...

Пазьней такім пранізьлівым Быкаў мне прысьніўся. Калі ўжо я ў Фінляндыі за

ўспаміны пра яго ўзяўся... І пакуль ён не прысьніўся, успаміны не даваліся. На першых сказах сталі так — ня зрушыць.

Скажу тое, што, можа, і ня варта было б казаць. Калі шпітальны доктар Быкава прафесар Генадзь Мікалаевіч Мураўёў распавёў мне, як Васіль Уладзіміравіч фізічна пакутуе, я спытаў: а чаму б пакуты не спыніць? Ну, калі ўсё безнадзейна — навошта доўжыць?.. І доктар, які ўжо нічым ня мог дапамагчы, прызнаўся, што сам пра гэта думаў. І, каб такое ня думаць, бо думаць такое нельга, ён глядзеў, як думае Быкаў. Скрозь пакуты думае, скрозь боль — да апошняга. І ўсё яшчэ нешта да канца ім не асэнсавана, не праясьнена... Значыць, яму яшчэ патрэбны нейкі час, хай нават кожнае імгненне ў ім — наскрозь балючае.

У такім стане і быў Васіль Уладзіміравіч, калі размаўлялі мы ў апошні раз. Я ведаў, што ён памірае, а сам ён — лепш за мяне. І ня так пытаўся пра нешта, як — нешта казаў і чакаў рэха. Ня рэха словаў — думак. Можа быць, на тое рэха іх і завітаў да нас Бог.

— *Зараз можна пачуць ад многіх, што Васіль Быкаў сам быў ці ня богам у іхнім жыцці. А ў вашым?*

— Не. З чаго раптам?.. Аднак тое, што, калі б чалавека з іменем Васіль Быкаў не было, лёс мой склаўся б інакш — гэта факт. Так што можна сказаць, што ў адносінах да мяне ён усё ж выканаў нейкія функцыі Бога.

— *А хто для Васіля Уладзіміравіча быў найблізкім сябрам? Перад кім ён мог раскрыцца, каму найбольш давяраў?*

— Як па маіх назіраннях, дык найблізкім сябрам Васіля Уладзіміравіча была Ірына Міхайлаўна. Жонка.

Са “Стрэмак”

“Доктар Генадзь Мікалаевіч Мураўёў пазваніў мне з работы 22 чэрвеня ўвечары. Недзе пасья ішасьці. Сказаў, што ў яго праблема, якую ён ня ведае, як вырашыць. І хацеў бы са мной сустрэцца, каб параіцца.

Ён прыехаў з Бараўлянаў, сустрэліся і пайшлі на горадзе...

Быкаву засталася жыць, можа, да заўтра. Ён гэта адчуў і напросіў Мураўёва, каб яго завезлі дахаты. Бо хоча намерці ў сваім ложка.

Ува мне ўсё сыялася: “Дык завязіце, Генадзь Мікалаевіч. Я б завёз, магу зрабіць гэта з вамі”.

Мураўёў сказаў, што Быкаў, адключаны ад сістэмы штучнай падтрымкі жыцця, можа намерці і хутчэй за ўсё памрэ ў машыне.

Тут была праблема... Для доктара яшчэ якая... Я спытаў: “А жонка, Ірына Міхайлаўна — што?..” Мураўёў адказаў, што нічога. Ці Васіль Уладзіміравіч з ёй пра гэта не гаварыў, ці яна баіцца і таксама ня ведае, якое прыняць рашэнне. Яна ж яшчэ спадзяецца...

Я сказаў Мураўёву, што, канешне, узяць такое на сябе ён ня можа. А сам вырашыў паехаць і пагаварыць з Ірынай Міхайлаўнай.

Не паспеў... Па дарозе, забегшы дамоў пераапрунуцца, зазірнуў да Ніла Гілевіча. Проста словам перакінуцца, бо раптам стала ўсіх шкада, а ён гаротна адзіноціўся: ягона ягонка памірал ад той жа хваробы, што і Быкаў. Перагаварылі, я выйшаў — і ў пад’ездзе сустрэў суседку, якая сказала, што мяне шукаюць, толькі што дамоў званілі: Васіль Уладзіміравіч памёр.

Было каля дзевяці вечара... Суседкай, якая наведміла мне пра сьмерць Васіля Быкава, была пляменьніца Уладзіміра Караткевіча. Можа, і няма ў тым нічога, але нешта ёсьць... Асабліва, калі прачытаць ва ўспамінах Быкава, як не даваў яму Караткевіч сумаваць, суцяшаў ва ўсіх жыццёвых клопатах і казаў, што абодва яны ў кнігах сваіх будуць жыць у народзе. Дадаючы, праўда, што сам народ, калі таго не захоча, можа і ня жыць”.

— *Апошнімі гадамі, дзесяцігоддзі паўтары, пісьменьніцкая праца Васіля Быкава нібы засланялася, перакрывалася ягонаі грамадскай, публіцыстычнай, палітычнай дзейнасцю. Але ўсё ж ён, як быў, так і заставаўся найперш пісьменьнікам. Так?..*

— Так. І толькі так.

— *Дык значэньне яго, як літаратара, асабіста для вас якое?.. Пытаюся пра гэта, бо чуў, як вы на сходзе ПЭН-цэнтру, дзе выбіралі замест Васіля Уладзіміравіча новага прэзідэнта беларускага ПЭНу, казалі, што толькі пасля сьмерці Быкава адкрылі, што ён — сапраўды вялікі пісьменьнік.*

— Я так сказаў, але, мусібыць, нешта ты ня гэтак пачуў. У нас жа ўсе пісьменьнікі ці вялікія, ці, па меншай меры, вядомыя. Ну, называюцца вядомымі — і няхай сабе, каму замінае?..

Перачытаўшы па сьмерці Быкава ледзь ня ўсю ягоную прозу, як нанова я ўбачыў, якая яна простая — і якая глыбінная ў сваёй прастасьці. Вось і сказаў, што Быкаў, якога звычайна называлі вялікім пісьменьнікам, сапраўды вялікі пісьменьнік. І мы павінны ўсё зрабіць, каб ён заняў належнае месца ў сусьветнай літаратуры. Нейкае месца ён займае, але зноў жа больш названае, а трэба, каб заняў сапраўднае. За нас пра гэта ніхто не парупіцца, бо паўсюль сваіх вядомых хапае.

— *Думаю, Васіль Быкаў заняў бы гэтае, як вы кажаце, сапраўднае месца ў сусьветнай літаратуры, калі б атрымаў Нобелеўскую прэмію...*

— Магчыма. Але ён не атрымаў. І нібыта ня надта перажываў праз гэта. Хоць што ў глыбіні насіў — Бог ведае... Ён быў ня з тых, хто пра перажываньні свае на кожным рагу расказвае.

Калі вырашалася, ці прадвырашалася пытаньне з прэміяй, я некалькі разоў у Стакгольм езьдзіў, каб дазнацца, што і як?.. Толькі няшмат там дазнаешся: нобелеўскі камітэт закрыты, як масонская ложа. І ўсё ж з таго, пра што ўдавалася даведацца, узнікала надзея... І я даводзіў, каму мог, як многа значыла б для Беларусі Нобелеўская прэмія Быкаву. Што гэта была б прэмія як бы і не яму аднаму, а ўсёй беларускай літаратуры. Якая, дальбог, таго заслужыла. Хоць бы таму, што ў неверагодных варунках, насуперак усім і ўсяму пачалася, жыла і выжыла на мове, якую ва ўсе часы зьнішчалі. І зараз, як ні душаць, жыве. Гэта ўнікальная, яшчэ не асэнсаваная зьява сусьветнай культуры — беларуская літаратура. Бо яна стварыла нацыю. І яна — калі не адзінае, дык найпершае, чым нацыя можа ганарыцца.

Не пашчасыціла, бо не паспелася, атрымаць нашай нацыянальнай літаратуры Нобелеўскую прэмію праз Васіля Быкава, дык будзем спадзявацца, што пашчасыціць праз Рыгора Барадуліна, вылучанага на гэтую прэмію ўсьлед за Быкавым.

— *А якія былі ў Васіля Уладзіміравіча літаратурныя прыярытэты? Найпершыя імёны? Як Васіль Быкаў адносіўся да таго, што пісаў Уладзімір Някляеў?.. Прашу прабачыць, калі апошняе пытаньне ня надта карэктнае.*

— Чаму?.. Пытаньне як пытаньне... Хоць адказ, як я ўжо казаў, ні пацьвердзіць, ні абвергнуць.

Да паэзіі адносіўся нармальна, да прозы — спакайней. Ён быў прازیкам зусім іншага спосабу пісьма. Да прыкладу, прыпавесьць “Кот Клаўдзіі Львоўны”, якую вызначыў я як *мышыную гісторыю* і якая мне падалася ўдалай, пакінула яго зусім абьякавым. А калі я выпадкова паказаў яму адно з даўніх, напісанае яшчэ ў пачатку 80-х апавяданьне “За сьцяной”, яно яму раптам глянулася. Параіў толькі ненарматыўную лексіку замяніць, не любіў ён гэтага. Вось дзіўна: вайну прайшоў, уся лексіка якой — маць-перамаць, а ніякай лаянкі не трываў.

Некалькі ўхвальных словаў сказаў пра аповесьць “Прага”. Маўляў, нічога, можна чытаць.

Найпершыя імёны для яго, калі мець на ўвазе сучасную беларускую літарату-

ру, — Алесь Адамовіч, Рыгор Барадулін, Уладзімір Караткевіч. З імі ён і сябраваў найбліжэй.

Што ж наогул да прыярытэтаў, а значыць, да абагульненых нейкіх ацэнак, дык, пэўна ж, не ва ўсім і не для кожнага ацэнкі Быкава слушныя. Былі ў яго ня толькі свае прыхільнасці, свой літаратурны густ, але і свае ідэалагемы. Менавіта праз іх ён не прыняў, да прыкладу, раман Уладзіміра Багамолава “У жніўні сорак чацьвёртага”. Для мяне — раман бліскучы, з тых, якія можна перачытваць. А для Быкава ён — апалагетыка пэўных органаў. Ну, зразумела якіх... І Быкаў з Багамолавым разсябраліся, разыйшліся.

Праз што, як не праз ідэалогію?..

Дзеці свайго часу.

— *У Васіля Уладзіміравіча, наколькі я ведаю, адносінны з рускімі літаратарамі ў апошнія гады наогул распаліся.*

— Гледзячы з якімі... Адны рускія літаратары, калі Быкаў ужо ў Фінляндыі быў, прысудзілі яму прэмію “Трыумф”, а іншыя...

У самым канцы мінулага стагоддзя дэлегацыя рускіх літаратараў прыехала ў Менск. Сябраваць, яднаць славянскія сілы, пачаўшы з аб’яднання беларускага і расейскага саюзаў пісьменьнікаў. Я быў ня супраць таго, каб сябраваць, але ж не па закліку Лукашэнка з падачы Замяталіна, які дэлегацыю запрасіў, каб скарыстаць яе пад сябе. Вялізную, амаль у два дзясяткі чалавек, і прадстаўнічую, трэба сказаць, дэлегацыю. Юрый Кузьняцоў, Валянцін Распуцін, Уладзімір Кастроў, Пётр Праскурывін, — карацей, той расейскі Саюз пісьменьнікаў, які лічыць сябе адзіным патрыятычным. Вось тады Валянцін Распуцін і адкрыў для сябе і для ўсіх, што ў Беларусі ідзе не працэс русіфікацыі, а працэс русінізацыі. То бок адбываецца не прымусовае, ад улады, а дабраахвотнае, ад народу, пераўтварэньне беларусаў у рускіх. А Уладзімір Карпаў, пісьменьнік так сабе, але былы разведчык, Герой Савецкага Саюзу і завершана савецкі чалавек, праз што і стаў ён некалі старшынёй Саюзу пісьменьнікаў СССР, спытаў: “Што з Быкавым? Якія шансы на тое, што ён зьменіць сваю пазіцыю?..” І калі я адказаў, што верагоднасьць таго, што Быкаў згодзіцца прымаць русіфікацыю за русінізацыю, неверагодная, Карпаў адрэзаў: “Што ж, калі вораг не здаецца, яго зьнішчаюць”.

Я нават разгубіўся... “Уладзімір Васільевіч, як жа так, вы ж даўно ведаеце адзін аднаго, абодва франтавікі...” І пачуў у адказ, што хоць яны і франтавікі, ды салдаты розных арміяў.

Дзеці свайго часу — жорсткія дзеці.

Бачыў ты, дарэчы, фільм па кнізе Уладзіміра Карпава “Генералісімум”, зроблены чамусьці ў Кіеве і паказаны па беларускім тэлебачаньні? З якога вынікае, што вінаваты ва ўсім ня Сталін, не сістэма, а, як звычайна, жыды...

І яшчэ цікавы ў тым фільме маналог аўтара, пісьменьніка Уладзіміра Карпава над магілай Сталіна. “Іосіф Вісараёнавіч, даруйце, мы, франтавікі, ня ведалі, што вас закопваюць...” Гэта ён пра тое, што Сталіна вынеслі з Маўзалею і пахавалі. А калі б ведалі, дык што?.. На Маскоўскі полк, які гэтым перахаваньнем займаўся, на войскі, якія Крэмль ачапілі, у атаку б пайшлі?..

Ты Быкава з такім маналагам над магілай Сталіна ўяві! Не ўявіць...

Як не ўявіць і мемуараў Васіля Быкава падобных да мемуараў, альбо дакумэнтальнай прозы Уладзіміра Карпава. Вось хочацца Уладзіміру Васільевічу “дакумэнтальна” давесці, што ягоны любімы правадыр не сваёй сьмерцю памёр, а Берыя яго атруціў... і ён знаходзіць таму сьведкаў. Каго? Ды таго ж Берыю, які ў забойстве Сталіна сам(!) прызнаецца, кажучы на трыбуне Маўзалею *на вуха Молатаву, але так, каб чулі ўсе*: “Вовремя я его убрал”.

Вось гэта якраз і ёсьць тое, пра што я казаў напачатку і што назваў мемуарнай фантастыкай. З яе ці ня ўся руская, савецкая (ды і ня толькі руская, савецкая) гісторыя

зылепленая. А што было б, калі б у рускай літаратуры быў толькі Карпаў і не было Астаф’ева?... А Карпаў жа яшчэ і патрыётам пачуваецца перад Астаф’евым, які сказаў столькі горкіх словаў праўды пра Расію. Як, зрэшты, і Быкаў пра Беларусь.

Няпроста гэта ўсё, балюча... Вось як мне размаўляць было з Юрыем Кузьняцковым? З якім мы сябравалі, блізкімі былі, якога я любіў... Спрацацца, сварыцца з ім праз тое, што ён, адзін з самых лепшых сучасных рускіх паэтаў, яшчэ і рускі патрыёт? Ды няхай ён будзе хоць двойчы патрыётам — кім яму, зрэшты, яшчэ быць?... І мы з ім проста выпівалі ўдвух, трэцяй за стол запрасіўшы не прафурсетку палітыку, а паэзію. Даму высакародную.

Між іншым, што такое патрыёт? Калі не паўтараць вядомую фразу класіка пра патрыятызм як пра апошні прытулак нягодніка, сказаную пры адпаведнай сітуацыі (якая класічна паўтараецца сёння ў нас).

Патрыёт, калі ён не нягоднік, — той жа нацыяналіст. А я нацыяналістаў люблю. Хоць бы за тое, што сярод безьлічых ўсялякіх *...істаў*, нацыяналісты — гэта людзі, пра якіх дакладна можна сказаць, хто яны ёсць такія. Вунь Зянон Пазьняк нацыяналіст — і ўсё ўсім зразумела. А Лукашэнка, і марксіст, і сталініст, і славянскі — і ні чарта не зразумець.

— *А ці былі ў вас застольныя размовы пра Васіля Быкава з Лукашэнкам? Замяталіным? Яшчэ з некім з улады?..*

— Размовы здараліся... Але не застольныя і не ў прысутнасці высакародных дам.

Для абодвух славянскіх палітработнікаў, Лукашэнка і Замяталіна, Васіль Быкаў быў найперш ідэалагічным ворагам, а пасля ўжо пісьменьнікам. Абодва сьцьвярджалі, што яго чыталі. Лукашэнка, як вядома, нават прызнаўся, што быкаўскія вершы ў школе вывучаў. Ды я перакананы, што ні адзін, ні другі нічога быкаўскага не чыталі. Апроч вершаў. І яшчэ газетных публікацыяў, артыкулаў ды інтэрв’ю, праз якія Быкаў і стаў для іх ворагам. Па сутнасці яны нават не ўяўлялі, з кім змагаліся.

Зьдзіўляцца з гэтага не давозіцца, бо плоць ад плоці... Як і Герой Савецкага Саюзу Карпаў. Але калі Замяталін нацэлены быў выключна на знішчэньне, дык пра Лукашэнка я б такога не сказаў. Нейкі час ён нават меў намеры скарыстаць аўтарытэт Васіля Быкава. Пахітраваць з ім, падкупіць. Займець, так бы мовіць, пры двары. Ці хоць бы разам, побач з ім абазначыцца. Рэальных падставаў для такіх спадзяваньняў нібы і не было, але мроі блукалі... І даваліся адпаведныя даручэньні, вялася ў гэтым накірунку работа, якую перапыніў ад’езд Быкава за мяжу. Калі стала відавочна, што хоць і ўсё ў сьвеце можна купіць, ды ня ўсё купляецца.

Са “Стрэмак”

“...Меў я размову з Уладзімірам Канаплёвым.

Фармальна Канаплёў, як вядома, намесьнік старшыні Вярхоўнага Савету, а нефармальна, што значна важней за пасаду, папечнік і сябар Лукашэнка. Самы даўні і, бадай, самы верны з тых, якія засталіся... Калі ў Лукашэнка наогул могуць быць сябры.

Канаплёў спытаў, ці праўда, што Васіль Быкаў зьезджае за мяжу? У іх мелася інфармацыя, нібы ён назусім зьезджае, эмігруе. Я ня стаў удакладняць, як яно на самой справе. Пацьвердзіў толькі, што сапраўды хутка едзе. Канаплёў пацікавіўся, чаму?

Я пачаў прагаворваць агульную версію: са здароўем кепскавата, ён працаваць хоча, а тут і жыць нармальна няма як, — і Канаплёў перапыніў: “Нельга, каб Быкаў зьехаў. Мы ўсё для яго зробім, самі адправім за мяжу ў найлепшы санаторый, дома створым, якія ён захоча, умовы, толькі...”

Толькі, аказалася, Быкаву, каб займець рай на зямлі, трэба сустрэцца з Лукашэнкам. І я павінен Быкава на гэта ўгаварыць. Уламаць. Такая вось на мяне ўскладваецца місія...

У іх уяўленьні яно як было?.. Калі ты старшыня Саюзу пісьменьнікаў, дык і начальнік над пісьменьнікамі. Як генерал у войску, дырэктар на фабрыцы...

Я сказаў Канаплёву, што таксама не за тое, каб Быкаў зьезджаў. І магу яму перадаць, не ўгаворваючы і ня ўломваючы, бо яно бяз толку, што з ім хацеў бы спаткацца прэзідэнт. Толькі і з гэтага нічога ня выйдзе, а калі выйдзе, дык што?.. Быкаў можа ўсё абнародаваць пры выпадку — і атрымаецца, што ён паслаў прэзідэнта на... (ненарматыўная лексіка нармальна ва ўладным лексіконе). А вось калі б Лукашэнка адкрыта сам яго запрасяў, карона б не звалілася — і выйшла б зусім іншае. Калі б нават Быкаў адмовіўся... Тады можна было б публічна разьвесьці рукамі: народны прэзідэнт, не зважаючы на палітыку, паклапаціўся пра народнага пісьменьніка, хацеў, як найлепш, а той, заядлы, заўпарціўся, дык што ж... Тады ў Лукашэнка і па-чалавечы, і палітычна адны плюсы, ніякіх мінусаў.

Даводзіў я гэта Канаплёву, перакідаючы ўсё на яго, ня толькі таму, каб самому з небяспечнага скрываваць саскочыць. Кожны карысьць сваю шукае — і не ў маіх інтарэсах было тады, каб Быкаў зьехаў. Хоць я і ведаў, і разумеў, па якіх прычынах... Але ён дома быў патрэбны, бо з ім вага Саюзу пісьменьнікаў — адна, без яго — іншая. Правёўшы першыя раунды з Уладзімірам Замяталіным, які і ў прэзідэнцкай адміністрацыі, і ва ўрадзе метадычна выконваў сваю ўласную праграму па ліквідацыі ўсяго беларускага, я ўбачыў, што на гэтым рынку значэньне маюць не прыёмы, ня тэхніка, а толькі вага.

Канаплёва я плюсамі бяз мінусаў пераканаў, але Канаплёў — не Лукашэнка... Калі мы спаткаліся наступным разам, і я спытаў: “Ну што?..” — ён, не раскажваючы, якая ў яго з Лукашэнкам размова адбылася, толькі крутануў галавой: “Не!..” І па выглядзе ягоным відаць было, што за тое, да чаго я падбіў яго, ён мне ня моцна ўдзячны.

Нічога іншага ніхто і не чакаў... Лукашэнка ня з тых, хто першым кіўнецца на сустрэчу.

Быкаву сустрэца з Лукашэнкам, пра якога Васіль Уладзіміравіч чуць не хацеў, я не прапаноўваў... Няспраўджаная спроба сустрэчы Быкава з Лукашэнкам трансфармавалася ўрэшце ў сустрэчу Лукашэнка з Радай Саюзу пісьменьнікаў”.

— **Упрытавесьці “Чмель і вандрунік” Вы напісалі пра нейкага чыноўніка, “авадня з улады”, які ляжаў у шпіталі ў адзін час з Васілём Уладзіміравічам і якога адзін за адным, абмінаючы Васіля Быкава, хадзілі наведваць вялікія начальнікі. Хто гэта быў?..**

— Я б мог сказаць, хто, ды якая розьніца?.. Усе яны пройдуць, як іх і не было.

Доўгі час я ня мог зьмірыцца з быкаўскай бескампраміснасьцю, да рэшты з ёй так і не згадзіўшыся, але ў асобных сваіх бескампрамісных рашэньнях Быкаў мяне пераканаў. У тым ліку ў праваце сваіх адносінаў да тых, хто сёньня ва ўладзе ці пры ёй. Сам я знаходзіў для гэтага мноства апраўданьняў — Быкаў не шукаў ніякіх. Ён чуць нічога не хацеў ні пра каго з улады, якая зьнішчае ў Беларусі Беларусь. І ніяк іх не называў. Людзі, якія служаць такой уладзе, такому рэжыму, ня маюць права на імя.

— **Ужо ёсьць прэмія імя Васіля Быкава. Вы б хацелі стаць яе лаўрэатам?**

— Можна быць... Калі б напісаў нешта такое, што сам Быкаў гэтай прэміяй захацеў бы адзначыць.

— **А як вы пачуваецеся на месцы старшыні Беларускага ПЭН-цэнтру? На месцы Быкава?**

— Месца Быкава нідзе і нікім не занятае.

— **Падводзячы вынікі гутаркі, можна сказаць, што Васіль Уладзіміравіч Быкаў уяўляецца вам не такой цэласнай, як да таго звыклі і як прынята лічыць, а шмат у чым супярэчлівай асобай. З аднаго боку — верыць толькі ў факты, з другога — давярае чуткам. Выступае супраць ідэалагічных ацэнак літаратуры — і на ўласных**

ідэалагемах літаратуру, ім не адпаведную, не прымае. Разумее прафесію літаратара як справу жыцця — і адчувае марнасьць сваіх творчых высілкаў. Адмаўляе існаваньне Бога і шукае яго, і гэтак далей...

— І гэтак далей... Жывы чалавек. Ня камень.

Са “Стрэмак”

“Упершыню мне прысьніўся Быкаў...”

Штосьці ў Менску дзееца, узброеныя людзі ў нечым белым, падобным на зімовыя маскхалаты, штурмуюць будынак КДБ, але гэта нейкія чужыя людзі, не Народны фронт, не апазіцыя і наогул не беларусы, і частка іх напалёку ад КДБ, на рагу Скарынінскага праспекту з Камсамольскай вуліцай, там, дзе некалі было кафэ “Вясна”, хапаюць і катуюць прахожых, працінаючы іх высунутымі сьпіцамі штангельцыркуляў. Я іду па праспекце ад паштамту якраз да Камсамольскай, крочу па скрыжаваньні, і адзін у белым ужо паглядае на мяне, раззьвёўшы штангельцыркуль, і я, каб зратавацца, кідаюся па вуліцы ў двор дома, у везы якога мясьціліся, помню, майстэрні мастакоў, дзе можна затаіцца. Залятаю ў пад’езд, узьбягаю наверх, а на адной з лесьвічных пляцовак — дзьверы насьцеж, нібыта наўмысна для мяне. Я ўскокваю ў іх, за імі — неабсяжная кватэра з шасьцікутнай гасьцёўняй, поўнай людзьмі, пераважна сярэдняй рукі літаратарамі, аніводнага сапраўднага, а пасярэдзіне — шырокі, белым засьцелены, ложкак, на якім — труна, а ў труне — Быкаў. Я ня надта здзіўляюся, бо ведаю, што ён памёр, дык не да таго мне, каб здзіўляцца, мне паратунку шукаць трэба, і я ладкуюся побач з труной, маскіруюся, накрываючыся белым, а Быкаў паварочваецца, прыпадымаецца, галавой на край труны, на локаць, твар ягоны наплывае — і вочы ў яго вялізныя, паглядам наскрозь пранізваюць, бяздонна сьветлыя, як у актора, які ў фільме па быкаўскай аповесьці сыграў ролю Сотнікава. Я і з гэтага не дзіўлюся, ведаючы, што такое бывае: чалавек нібыта памёр, а насамрэч жывы, маглі ж закапаць жывога! — дзякуй Богу, не пасьпелі... Быкаў глядзіць на мяне і маўчыць, нічога ня кажа, маўчыць і глядзіць пранізьліва, нехта з літаратараў да труны падскоквае: “Васіль Уладзіміравіч, вам, можа, гарбаткі?..” — і хоць гарбаты Быкаў ня хоча, але і ад паслужлівасьці такой адмахнуцца яму нікавата, ён ківае згодна, яму адразу кубак прыносяць, заварку, насьпех вадой залітую, неразмоклыя гарбацінкі зьверху плаваюць, і тут я жахаюся: як ён гарбату піць будзе, калі дактары ў шпіталі пражэскім, пераблытаўшы, зусім не пухліну, а страўнік яму выразалі — увесь, цалкам — дык у што піць?.. Няхай вада ў целе і разьліецца некуды, але гарбацінкі куды падзенуцца?.. Тыя гарбацінкі вострыя і цьвёрдыя, як жалезныя, жылы парэжуць, вены праткнуць — і ў кроў, дык адразу ж сьмерць, і я выбіваю з рук Быкава кубак, з якога ён ужо адпіў, крычу, каб хуткую дапамогу выклікалі, нехта звоніць, выклікае, зьяўляюцца людзі ў белым, але гэта не дактары, бо нашто дактарам штангельцыркулі?.. Паперадзе ўсіх той, які мяне на вуліцы высачыў, ён набліжаецца, высоўваючы сьпіцу, зараз пранізае, і я прашу Быкава, каб ці ўстаў, ці пасунуўся, даў у труне схавана, мёртвага калоць ня стануць! — ды дарма спадзяюся, Быкаў прамаўляе: “Мёртвых таксама забіваюць...” — і ўсе, чакаючы, што далей будзе, маўчаць, а Быкаў, атрасаючы пырскі з гарбацінкамі, якія на мяне ляцяць і ў мяне ўпіваюцца стрэмкамі, не ўстае і не пасоўваецца, глядзіць пранізьліва і бязьлітасна — скрозь мой страх і мяне...

...У часовым маім жытле, у кватэры, у якой жыў я ў Хельсінкі, вісела на сьцяне карціна, якая мне не належала. Яе, у канцы 1999 году з Хельсінкі ад’езджаючы, разам з геаграфічнымі картамі Еўропы і Беларусі, са сьцяжэжамі над імі і гербам “Пагоня” пакінуў Васіль Быкаў. На карціне — зімовае дрэва, хутчэй нават засьнежаны куст, і на ім чырвоныя сьнегіры. Яны рассыпаныя на вецьці так, што ніяк не зьлічыць, колькі іх. Адзін раз палічыўшы — сямнаццаць, другі — шаснаццаць, трэці — зноў сямнаццаць. Калі ў адной з тэлефонных размоваў, гледзячы на карціну, я спытаў Быкава, ці заўважаў ён такое дзіва, ён адказаў, што заўважаў — і няма ў тым нічога дзіўнага: проста адзін сьнягір то адлятае, то вяртаецца”.